

NOTĂ ASUPRA DESCOPERIRII UNOR RESTURI DE CĂMILĂ ÎN DOBROGEA (AGIGHIOL, JUDEȚUL TULCEA)

Adrian Bălășescu^{*}, Iulian Vizauer^{**},
Antoine Zazzo^{***}, Cristian Micu^{****}

Abstract: In 2008, an impressive number of animal remains (186 pieces) were accidentally found during construction works on a private property from Agighiol village (Tulcea County), in an area previously unknown to have any archaeological relevance. These materials are very important, as their study led to the identification of camel remains – 155 (*Camelus sp.*), an exceptional result given that only two other such findings have been reported in Romania up to now, both of them in Roman-Byzantine archaeological sites from Dobrudja (9th-12th centuries). For accuracy reasons, two ¹⁴C age determination measurements were made, dating the animal remains to the Middle Ages, most probably to the 17th century, thus relating the presence of camels with the influence of the Ottoman Turks. We have reviewed the reports on camel remains dating from Roman times until the Ottomans' reign that we found in the archaeological records from Romania and the surrounding countries. Camels were still encountered in Dobrudja at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, as proven by a photograph taken at that time.

Rezumat: În anul 2008, în urma unor lucrări realizate pe o proprietate privată din centrul localității Agighiol (jud. Tulcea), într-o zonă în care nu a fost semnalată anterior prezența unor materiale arheologice, s-a descoperit, întâmplător, un număr impresionant de resturi de animale (186 de fragmente). Importanța materialului descoperit la Agighiol este dată de faptul că studiul lui a condus la identificarea unui număr foarte mare de resturi de cămilă – 155 (*Camelus sp.*), rezultat excepțional dacă avem în vedere că, până în prezent, după datele pe care le avem la dispoziție, pe teritoriul României s-au identificat, din punct de vedere arheozoologic, numai două resturi de acest tip, ambele în situri din Dobrogea încadrate în perioada bizantină (sec. IX-XII). Pentru siguranța încadrării cronologice a acestor resturi de cămilă s-au realizat două datări radiocarbon ¹⁴C care situează aceste animale în perioada Evului Mediu. Probabilitatea cea mai mare ar sugera că fragmentele de cămilă se încadrează în sec. XVII-XVIII, identificarea lor fiind legată de prezența și influența turcilor în regiune. S-au trecut în revistă descoperirile de resturi osteologice de cămilă din jurul și de pe teritoriul României începând cu epoca romană până în perioada turcească. Analiza unor documente fotografice dovedește prezența unor cămile în Dobrogea și la sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX.

Key words: archaeozoology, camels, Middle Age, zoogeography.

Cuvinte cheie: arheozoologie, cămile, ev mediu, zoogeografie.

În anul 2008, în urma unor lucrări realizate pe o proprietate privată din centrul localității Agighiol (jud. Tulcea), într-o zonă în care nu a fost semnalată anterior prezența unor materiale arheologice, s-a descoperit, întâmplător, un număr impresionant de resturi de animale (186 de

* Muzeul Național de Istorie a României, Centrul Național de Cercetări Pluridisciplinare, Calea Victoriei, nr. 12, sector 3, 030026, București, abalasescu2005@yahoo.fr; ** Direcția Județeană pentru Cultură și Patrimoniu Național Tulcea, str. Isaceni, nr. 20, Tulcea, iulian76@yahoo.it; *** CNRS - Muséum national d'Histoire naturelle, UMR 7209 „Archéozoologie, Archéobotanique: Sociétés, Pratiques et Environnements”, USM 303 - Département Ecologie et Gestion de la Biodiversité, caisse postale 56 (bâtiment d'anatomie comparée), 55, rue Buffon, F-75231 Paris cedex 05, France, zazzo@mnhn.fr; **** Institutul de Cercetari Eco-Muzeale Tulcea, str. 14 Noiembrie nr 1 bis, Tulcea, cristianleonard@yahoo.com

fragmente). În condițiile în care materialul faunistic a fost adunat în absența unui specialist arheolog, fără a avea la dispoziție o descriere clară a contextului descoperirii (nu a fost precizată existența unui eventual nivel de locuire sau a unor materiale arheologice), a fost aproape imposibil să realizăm o încadrare cronologică; mai mult, avem mari dubii că ceea ce a fost recuperat reprezintă întregul material osteologic al unui posibil complex arheologic¹.

Importanța materialului descoperit la Agighiol este dată de faptul că studiul lui a condus la identificarea unui număr foarte mare de resturi de camilă – 155 (*Camelus* sp.), rezultat excepțional dacă avem în vedere că, până în prezent, după datele pe care le avem la dispoziție, pe teritoriul României s-au identificat, din punct de vedere arheozoologic, numai două resturi de acest tip, ambele în situri din Dobrogea încadrate în perioada bizantină (sec. IX-XII): Garvăn–*Dinogetia*² și Isaccea–*Noviodunum*³ (Fig. 1). La Agighiol, pe lângă fragmentele de camilă mai sus amintite, s-au mai identificat și resturi de *Bos taurus* (vită) și *Equus caballus* (cal) (Tabel 1).

Fig. 1. Poziția geografică a siturilor din România în care au fost descoperite resturi de cămilă (*Camelus* sp.): 1. Agighiol; 2. Isaccea–Noviodunum; 3. Garvăn–*Dinogetia*.

Fig. 1. The geographical layout of the archaeological excavation sites where camel remains have been found: 1. Agighiol; 2. Isaccea–Noviodunum; 3. Garvăn–*Dinogetia*.

¹ Recuperarea materialului osteologic a fost posibilă datorită colaborării inspectorilor C. Paraschiv și I. Anisim din cadrul Inspectoratului Județean de Poliție Tulcea, cărora le mulțumim și pe această cale pentru sprijinul acordat.

² Gheorghiu, Haimovici 1965; Ștefan *et alii* 1967.

³ Bejenaru 2007.

Pentru siguranța încadrării cronologice a acestui material faunistic de excepție am realizat datarea sa în Franța, în cadrul *Laboratoire de Mesure du Carbone 14*, CEA Saclay-Gif sur Yvette⁴. Prepararea eşantioanelor s-a realizat în cadrul laboratorului CNRS-UMR 7209 Paris “*Archéozoologie, Archéobotanique. Sociétés, Pratiques et Environnements*” de către Antoine Zazzo. Astfel, s-au analizat două resturi diafizare de tibie de cămilă obținându-se două datări radiocarbon C14 (una pe colagen și alta pe apatită) care situează cronologic aceste animale în perioada de sfârșit a Evului Mediu românesc. Probabilitatea cea mai mare ar sugera că fragmentele de cămilă se încadrează în sec. XVII-XVIII (Tabel 2).

Starea de conservare a materialului arheozoologic este foarte bună. Unele resturi faunistice sunt fragmentare, altele sunt întregi, fapt ce a permis în final determinarea taxonomică a întregului material analizat. Pe resturile de cămilă studiate nu s-au identificat urme de tăiere (descărmare și dezarticulare), ci numai amprente de dinți de carnivore (pe cinci oase – Foto 1/a-c) și rozătoare (un fragment). Numărul redus de astfel de urme biologice (6/155, adică 4%) ar sugera că oasele au stat foarte puțin la suprafața solului, la dispoziția carnivorelor sau a rozătoarelor. În aceste condiții, nu excludem posibilitatea unei îngropări rapide în sol (sediment).

În cele ce urmează vom insista asupra pre-zențării pe scurt a materialului osteologic care aparține cămiloror. Astfel, repartitia acestuia pe elemente anatomice (Tabel 1 și Fig. 2) ne indică o predominare a resturilor care provin din zona axială (vertebre și coaste), reprezentând 49% din total; acestea sunt urmate de resturile provenind din zona capului cu 30,3% și membrul posterior (coxal, femur, tibie) cu 14,2%. Procentaje modeste sunt deținute de extremitățile membrelor (carpiene, tarsiene, metacarpene, metatarsiene și falange) cu 4,5% și de membrul anterior (scapulă, humerus, radius și ulna) cu 1,9%.

O evaluare a numărului minim de indivizi de cămilă (*Camelus* sp.) ne arată că aceste resturi pot fi raportate la cel puțin șase indivizi adulți, determinați pe baza unui număr de șase maxilare mai mult sau mai puțin întregi (Foto 2/a-f). Vârsta acestora depășește cinci ani dacă avem în vedere faptul că, în general, dentiția este deja complet ieșită și că M³ este prezent pe toate aceste maxilare⁵. Trei dintre indivizi par a fi mai în vârstă dacă luăm în considerare uzura accentuată a lui M¹ (Foto 2/a-c).

Tabel 1. Repartiția pe specii a fragmentelor osoase.

Table 1. Repartition by species of the bone fragments.

ELEMENT ANATOMIC	<i>Camelus</i> sp.	<i>Bos taurus</i>	<i>Equus caballus</i>
Neurocraniu	31		
Viscerocraniu	11		2
Mandibulă	3	1	
Dinți	2		
Atlas	3		
Vertebre cervicale	12	2	
Vertebre toracice	30	1	
Vertebre lombare	10	6	
Sacrum	4	2	
Vertebre	7		
Coaste	10		
Scapulă	1		
Humerus	1	1	
Radius	1		
Metacarpian	1		
Pelvis	9	1	
Femur	5	5	2
Tibie	8	3	1
Astragal	1		
Calcaneu	1		
Metatarsian	3	3	1
Falangă 1	1		
TOTAL	155	25	6

⁴ Mulțumim și pe această cale echipei din cadrul lui *Laboratoire de Mesure du Carbone 14*, CEA Saclay-Gif sur Yvette.

⁵ Silver 1969, 301, Table J.

Starea bună de conservare a materialului va permite în viitor un studiu morfologic și biometric extrem de interesant. Datele obținute vor permite probabil discriminarea dintre cele două specii de cămile: *Camelus bactrianus* (cămila cu două cocoșe) și *Camelus dromedarius* (cămila cu o cocoșă).

Una din cămile prezintă o patologie de tip exostoza intraarticulară⁶ la nivelul cavității cotiloide a coxalului dreapta, între ischion și pubis (Foto 3), aceasta fiind plasată între capul femural și cavitatea articulară a coxalului. Exostoza are următoarele dimensiuni: lungime de 76,5 mm; lățime de 20,6 mm; grosime între 3 și 5 mm.

Cu siguranță, acest tip de patologie ar fi putut „handicapa” animalul care, probabil, schiopăta puțin. Originea acestei exostoze este, probabil, accidentală sau traumatică. Astfel, o lovitură, o cădere etc. ar fi putut determina desfacerea unei părți a cartilajului articular de la nivelul capului femural. Nu putem exclude, bineînțeles, nici utilizarea animalului la munci dure chiar de la o vârstă fragedă. Într-o fază ulterioară, acest cartilaj s-a putut „osifica”, determinând apariția exostozei.

Din păcate, absența femurului corespunzător acestui coxal cu patologie ne împiedică să avem o certitudine. Pe de altă parte, lipsa altor patologii la nivelul scheletului ne face să credem că această afecțiune de la nivelul coxalului a fost strict localizată și puțin handicapantă și că animalul respectiv nu a trăit prea mult cu această patologie care să permită instalarea unor fenomene secundare la nivelul scheletului apendicular.

Tabel 2. Datările radiocarbon obținute pe resturile de camilă descoperite la Agighiol.

Valorile au fost calibrate utilizând programul Calib Rev 5.0.1.

Table 2. The ¹⁴C age determination measurements obtained for the camel remains from Agighiol. The values were calibrated with the Calib Rev 5.0.1 programme.

ID eșantion	fracțiune datată	ID laborator	vârstă radiocarbon BP			vârstă calibrată (1sigma)	vârstă calibrată (2sigma)
			235	±	20		
AGI - 1	colagen	SacA 21303	235	±	20	[1649 AD:1665 AD] 0,71	[1643 AD:1669 AD] 0,63
						[1785 AD:1793 AD] 0,29	[1780 AD:1798 AD] 0,34
							[1945 AD:1951 AD] 0,03
AGI - 2	apatită	SacA 21306	270	±	25	[1528 AD:1544 AD] 0.25	[1521 AD:1576 AD] 0.37
						[1548 AD:1550 AD] 0.04	[1582 AD:1591 AD] 0.02
						[1634 AD:1661 AD] 0.71	[1622 AD:1666 AD] 0.57
						[1783 AD:1796 AD] 0.04	

⁶ Mulțumim și pe această cale domnului M. Udrescu (Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique) pentru ajutorul acordat în descrierea patologiei din acest articol.

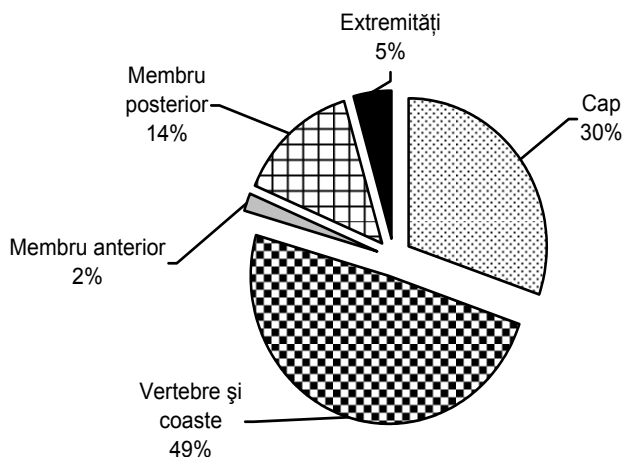

Fig. 2. Repartiția pe segmente corporale a resturilor de cămilă.

Fig. 2. Repartition by corporeal segments of the camel bone fragments: head, vertebrae and ribs, fore limbs, hind limbs, extremities.

*
* *

Până în prezent, după datele avute la dispoziție, singurele descoperiri de cămilă de pe teritoriul României au fost făcute tot în Dobrogea, în jud. Tulcea, în niveluri arheologice atribuite perioadei bizantine: la Dinogetia (Garvăn, com. Jijila), într-un context atribuit sec. IX-XII, s-a descoperit o falangă 1 de *Camelus bactrianus*⁷ (cămila cu două cocoase), iar la Noviodunum (Isaccea), într-un nivel de sec. XI, s-a găsit un rest de metapod de *Camelus* sp.⁸. Numărul mic de astfel de resturi ar sugera că specia avea o importanță redusă în economia comunităților umane din această perioadă. Prezența cămilei pe teritoriul actual al României ar putea fi rezultatul mișcărilor unor populații din nord-estul Mării Negre sau pusă în legătură cu deplasarea caravanelor care legau Orientul de Europa.

După cum se observă, până astăzi ponderea cămilei în diferitele eșantioane arheozoologice din România era foarte redusă (doar două resturi). Din acest motiv, descoperirea unui număr de 155 de resturi de cămilă, care aparțin la cel puțin șase indivizi, este cu atât mai interesantă și excepțională.

Această descoperire, unică în felul ei, ne demonstrează că în perioada medievală târzie (sec. XVII-XVIII conform datării radiocarbon), acest taxon era prezent în spectrul mamiferelor domestice al comunităților umane din Dobrogea, dacă avem în vedere cantitatea materialului faunistic. Identificarea sa poate fi legată de prezența și influența turcilor în regiune.

⁷ Gheorghiu, Haimovici 1965.

⁸ Bejenaru 2007.

În Europa Centrală și de sud-est, cămila este întâlnită încă din perioada romană. Prezența sa poate fi în principal rezultatul expansiunii Imperiului roman și dislocării de unități militare din provincii din Orientul Apropiat sau din Africa unde specia era întâlnită în mod frecvent. Astfel, au fost găsite dovezi osteologice în Germania la Ravensburg⁹, Abodiacum¹⁰, Breisach im Breisgau¹¹; Elveția la Vindonissa (Windish)¹²; Austria la Mauerbach¹³ și Vindobona¹⁴; în Ungaria la Tac-Fovenypusztá¹⁵ și Intercisa (Dunaujvaros)¹⁶; în Serbia la Viminacium și Vranj¹⁷; în Bulgaria la Novae¹⁸ și la Nicopolis ad Istrum în perioada romană târzie¹⁹.

Dovezile prezenței cămilei după epoca romană sunt extrem de rare și se regăsesc mai mult în estul Europei decât în zona centrală sau de sud-est. Ele pot fi puse în legătură cu migrația diferitelor populații dinspre Asia către Europa. Astfel de descoperiri s-au făcut în principal în Ucraina și Rusia²⁰. În Balcani, pentru perioada bizantină pot fi amintite descoperirile de resturi de cămilă de la Nicopolis ad Istrum²¹ în Bulgaria și de la Dinogetia²² și Noviodunum²³ în România.

Odată cu pătrunderea turcilor în Europa asistăm la o nouă revenire a speciei care este relativ bine documentată în Ungaria în perioada sec. XV-XVII, pornind de la descoperirile de la Buda, Diosgyor și Szekszard-Palank²⁴. În acest context al influenței turce (otomane) putem fixa și descoperirea resturilor de la Agighiol.

Cămila este întâlnită și mai târziu pe teritoriul Dobrogei în epoca modernă, așa cum o indică fotografia "*Camile in Dobrogeia*" realizată între ultimii ani ai sec. XIX și primii ani ai sec. XX²⁵ (Foto 4).

Rolul acestor animale, originare din Asia Centrală (cămila cu două cocoșe) sau din Africa de Nord, Peninsula Arabică și Asia de Vest (cămila cu o cocoșă sau dromaderul), introduse și prezente în Europa încă din epoca romană, este legat de utilizarea lor în jocurile publice (*ludi* – la romani)²⁶ sau ca animale de transport în scopuri militare și civile. Probabil, în condiții de penurie alimentară ele erau utilizate și în alimentație – în Banat în sec. XIX²⁷.

Descoperirea destul de rară (sporadică) a unor resturi de cămilă în România, mai ales în niveluri atribuite perioadei medievale, poate fi pusă în legătură și cu interesul scăzut al unor

⁹ Benecke 1994.

¹⁰ Boessneck 1964.

¹¹ Schmidt-Pauly 1980.

¹² Keller 1910; Hescheller, Kuhn 1949.

¹³ Riedel 1999.

¹⁴ Berger, Thenius 1951.

¹⁵ Bokony 1974.

¹⁶ Bokony 1989.

¹⁷ Vukovic, Blazic 2010.

¹⁸ Schramm 1975.

¹⁹ Beech 1997.

²⁰ Bokony 1974.

²¹ Beech 1997.

²² Gheorghiu, Haimovici 1965.

²³ Bejenaru 2007.

²⁴ Bartosiewicz 1995; Bartosiewicz 1996.

²⁵ Arhire 2010, 106-107.

²⁶ Toynbee 1973.

²⁷ Ardelean 2007, 393.

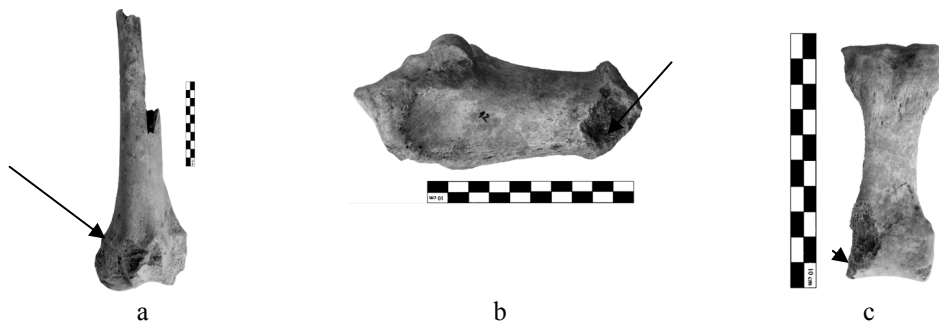
arheologi pentru studiul faunei care provine din săpături arheologice. Cu siguranță, un dialog mai strâns între arheologi, istorici și biologi va putea aduce mai multe informații privind răspândirea unor specii de animale în diferite perioade istorice mai puțin cunoscute. În acest fel, se va putea urmări zoogeografia unor taxoni dar și introducerea unor specii de animale, precum și dispariția altora.

Ca o concluzie a demersului nostru științific, în ceea ce privește prezența resturilor de cămilă pe teritoriul României putem afirma că specia este cunoscută încă din perioada bizantină, aceasta, probabil, devenind mai bine reprezentată în perioada medievală, sub influența turcilor. În Dobrogea cămila este întâlnită până la începutul sec. XX. Cu siguranță că, în condițiile în care în numeroase așezări de epocă romană din Europa – și în special din jurul României (Ungaria, Serbia, Bulgaria) – s-au identificat resturi de camilă, este de așteptat ca ele să fie găsite și pe teritoriul țării noastre. Rămâne doar ca demersul științific inter- și pluridisciplinar să fie mult mai prezent în siturile romane studiate și apelul la zooarheologie să fie mai concludent.

Bibliografie

- Ardelean, R. 2007, *Rețetarul culinar al lui Petru Lupulov din 1857*, Analele Banatului S.N., Arheologie-Istorie 15, 337-347
- Arhire, D. 2010, *Dobrogea Cheia de Boltă*, Constanța.
- Bartosiewicz, L. 1995, *Camel remains from Hungary*, în Buitenhuis H., Uerpmann H.P. (eds.), *Archaeozoology of the Near East II, Proceedings of the second international symposium on the archaeozoology of southwestern Asia and adjacent areas*, Leiden, 119-125.
- Bartosiewicz, L. 1996, *Camels in antiquity: the Hungarian connection*, *Antiquity* 70, 268, 447-453.
- Beech, M. 1997, *The economy and environment of a Roman, late-Roman and early Byzantine town in north-central Bulgaria: the mammalian fauna from Nicopolis-ad-Istrum*, *Anthropozoologica* 25-26, Paris, 619-630.
- Bejenaru, L. 2007, *Date arheozoologice privind cetatea medievală și asezarea extramuros de la Isaccea–Noviodunum (campaniile 2001, 2003-2004)*, Peuce S.N. 3-4, 399-410.
- Benecke, N. 1994, *Der Mensch und seine Haustiere. Die Geschichte einer jahrtausendalten Beziehung*, Stuttgart.
- Berger, W., Thenius, E. 1951, *Über römerzeitliche Kamelfunde im Stadtgebiet von Wien*, în Neumann A., *Ausgrabungen und Funde im Wiener Stadtgebiet 1948-1949*, 20-23.
- Boessneck, J. 1964, *Die Tierknochen aus den Grabungen 1954-57 auf dem Lorenzberg bei Epfach*, Werner J. (Hrsg.), *Studien zu Abodiacum-Epfach*, München, 213-261.
- Bökönyi, S. 1969, *Representations of camels in a Hungarian Medieval chronicle*, *Acta Agronomica Academiae Scientiarum Hungaricae* 18, Budapesta, 247-251.
- Bökönyi, S. 1974, *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*, Budapest.
- Bökönyi, S. 1989, *Camel sacrifice in Roman Intercisa*, *ActaArchHung* 41, 399-404.
- Hescheler, K., Kuhn, E. 1949, *Die Tierwelt der prähistorischen Siedlungen der Schweiz*, în Tschumi O., *Urgeschichte der Schweiz*, I, 121-368.

- Gheorghiu, G., Haimovici, S. 1965, *Caracteristicile mamiferelor domestice descoperite în așezarea feudală timpurie de la Garvăn (Dinogetia)*, Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași (s.n.), secț. 2, Biologie, t. 11, fasc. 1, Iași, 175-184 și anexe.
- Keller, C. 1910, *Ein Kamelknochen aus Vindonissa*, Jahresberichte der Schweizer Gesellschaft für Urgeschichte 2, Berna, 111-112.
- Riedel, A. 1999, *Kamelfunde der frühen römischen Kaiserzeit aus Mauerbach (Niederösterreich, Bezirk Wien-Umgebung)*, Annalen des Naturhistorischen Museums Wien, 100/A, Viena, 81-92.
- Schmidt-Pauly, I. 1980, *Römerzeitliche und mittelalterliche Tierknochenfunde aus Breisach im Breisgau*, Philosophische Dissertation, München.
- Schramm, Z. 1975, *Zwierzece szczatki kostne*, în Parnicki-Pudelko S. (ed.), *Novae-Sektor Zachodni 1972*, Poznan, 215-241.
- Silver, I. A. 1969, *The ageing of domestic animals*, în Brothwell, D., Higgs, E.S. (eds.), *Science in Archaeology*, Londra, 250-268.
- Ștefan, Gh., Barnea, I., Comșa, M., Comșa, E. 1967, *Dinogetia I, Așezarea feudală timpurie de la Bisericiuța-Garvăn*, București.
- Toynbee, J.M.C. 1973, *Animals in Roman Life and Art*, Londra.
- Vukovic, S., Blazic, S. 2010, *Camels from Roman Imperial Sites in Serbia*, în 11th ICAZ International Conference, Paris, 23-28 August 2010, *Abstracts of the oral and poster presentations*, Paris, 243-244.

Foto²⁸ 1. Resturi de cămile cu amprente de dinți de carnivore:

a. femur; b. calcaneu; c. falanga 1.

*Photo 1. Camel bone fragments bearing carnivore teeth marks:
a. femur; b. calcaneum; c. the first phalange.*

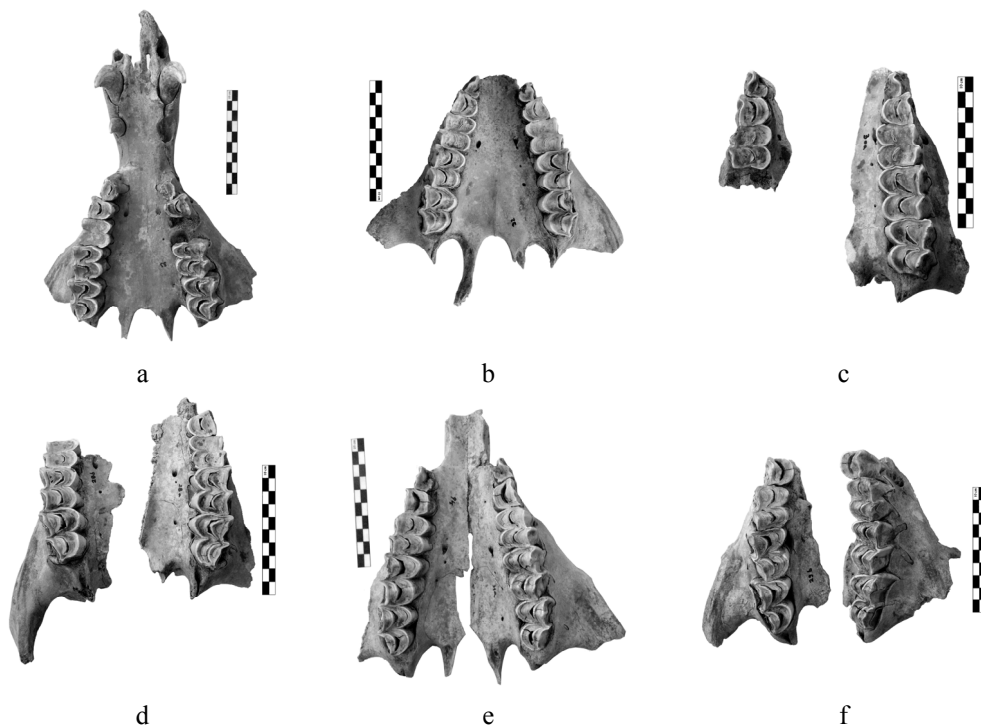

Foto 2. Resturi maxilare de camilă care au permis calculul numărului minim de indivizi.

Photo. 2. Remains of camel jaws that allowed the determination of the minimum number of individuals.

²⁸ Fotografiele au fost realizate de către G. Nica, în cadrul Laboratorului Foto din Muzeul Național de Istorie a României, căruia îi mulțumim și pe această cale.

Foto 3. Coxal de camilă cu patologie.
Photo 3. Camel hip bone with signs of pathology.

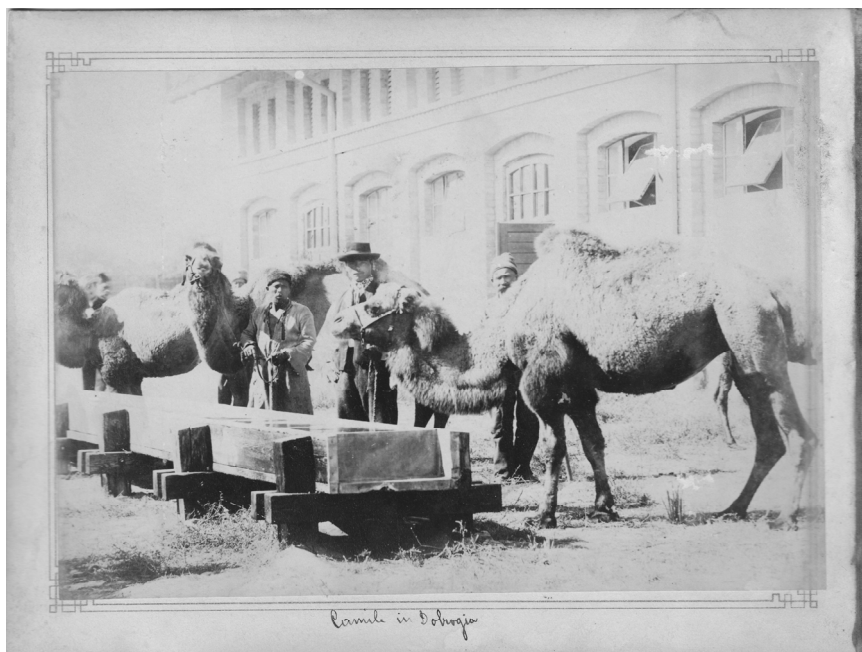

Foto 4. Imagine cu cămile din Dobrogea, la sfârșitul sec. XIX-începutul sec. XX
(după Arhire 2010).
*Photo 4. Camels in Dobruđja - the end of the 19th century and the beginning
of the 20th century (according to Arhire 2010).*